Introduktsiya ta aklimatyzatsiya roslyn: respubl. mizhvid. zb. [Introduction and acclimatization of plants]. Kyiv: Nauk. dumka. S. 3–7. [in Ukrainian].

Одержано 05.10.2018.

УДК 001.891(091/.092)

Воловодовська Вікторія,

аспірантка

Volovodovskavo@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2795-5574>

Національна наукова

сільськогосподарська бібліотека

Національної академії аграрних наук

України

вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, 03127

DOI [https://doi.org/10.31470/2415-3567-](https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-187-191)

2018-44-187-191

Volodovska Viktoriya,

graduate student

Volovodovskavo@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2795-5574>

National scientific and Agricultural Library

National Academy of Agrarian Sciences of

Ukraine

street Heroes of Defense, 10, Kyiv, Ukraine,

03127

ЗВИТЯГИ П.Ф. ТУШКАНА (1867–1942) НА ОСВІТЯНСЬКІЙ ТА НАУКОВІЙ НИВІ ПОЛТАВЩИНИ

Статтю присвячено дослідженню освітньої та наукової діяльності професора П.Ф. Тушкана. Встановлено, що за участі вченого в Полтавському агрокооперативному політехнікумі вперше серед навчальних закладів УСРР було закладено селекційне поле та за його підтримки створено студентський науковий гурток, при якому діяли секції: дослідного рільництва, економіко-агрономічна та інтенсивних культур. Виявлено, що серед найбільш організаційних здобутків цього періоду творчості П.Ф. Тушкана слід вважати участь у створенні у вересні 1928 р. кафедри землеробства (нині – кафедра землеробства та агрохімії ім. В.І. Сазанова Полтавської державної аграрної академії), яку він і очолював. У 1930 р. вчений почав працювати в Полтавському інституті свинарства і продовжував очолювати в ньому кафедру кормодобування. У ці ж роки П.Ф. Тушкан розпочав вже системну підготовку свого, мабуть, найбільш фундаментального дослідження під умовною назвою «Погодні врожаї (головні посухи) на Україні» та досліджувати циклічності проявів посухи залежно від сонячного затемнення.

Ключові слова: П.Ф. Тушкан, наукові установи, освітні заклади, сільськогосподарська дослідна справа.

ACHIEVEMENT P.F. TUSHKANA (1867-1942) ON EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC FIELD POLTAVAZHCHINI

The article is devoted to the study of the educational and scientific activities of Professor P.F. Tushkan. It was established that with the participation of a scientist in the Poltava agro-cooperative polytechnic the first time among the educational establishments of the Ukrainian SSR was set up a breeding field and, with its support, a student scientific circle was created, in which sections of experimental agriculture, economical-agronomic and intensive cultures operated. It was found out that among the most organizational achievements of this period of creativity P.F. Tushkana should be considered to participate in the creation of the

Department of Agriculture in September 1928 (now – the Department of Agriculture and Agrochemistry named after V. I. Sazanov, Poltava State Agrarian Academy), which he headed. In 1930, the scientist worked at the Poltava Pig Institute and continued to lead the department of assimilation. During these years, P.F. Tushkan has already begun systematic training of his, perhaps, most fundamental research under the conditional title «Weather conditions (major droughts) in Ukraine» and investigate the cyclical nature of drought phenomena depending on the solar eclipse.

Key words: *P.F. Tushkan, scientific institutions, educational institutions, agricultural research.*

До жодного енциклопедичного довідника біографічні відомості про П.Ф. Тушкана не увійшли. Лише полтавчани до 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства підготували серію видань, в яких довели місце і роль вченого в галузі сільського господарства.

Звитяги на науково-освітній ниві П.Ф. Тушкан цілком реалізував у Полтавському агрокооперативному політехнікумі (нині – Полтавська державна аграрна академія). Ідея його створення сягає 1890 р., коли територіальна громада Полтавського губерніального земства до чергового зібрання 26-го скликання вперше зажадала мати в регіоні повноцінний аграрний навчальний заклад для обслуговування потреб Південно-Західного краю. Черговий імпульс це отримало 10 грудня 1894 р. після рішень 30-го чергового скликання Полтавських губернських земських зборів на підставі «Доповідної записки» Полтавського товариства сільського господарства [1, с. 24-25]. Незважаючи на всілякі спроби, прохання про фінансову допомогу і навіть попередні погодження зі столичною владою та виділення значних коштів губземством, до подій 1917 р. питання так і не вирішилося. Лише в 1919 р. відкрився сільськогосподарський факультет при Вищій робітничій школі відповідно до рішення Полтавської губернської професійної ради. Формалізовано факультет розпочав свою діяльність у вересні 1920 р., коли була оголошена вступна компанія за трьома секціями: рільничою, садово-городньою і тваринництвом. В листопаді підготовку 43 слухачів здійснювали 21 викладач при трьох технічних працівниках. 3 жовтня 1921 р. факультет реорганізувався в сільськогосподарський технікум.

На початку 1923 р. він об'єднався з Полтавським кооперативним технікумом, а з жовтня 1923 р. отримав нову назву – Полтавський кооперативний технікум. Навчальний заклад очолив колишній член Української Центральної Ради М.Д. Токаревський. На той час в ньому навчалось 318 студентів і працювало 48 викладачів. У 1925 р. технікум отримав у спадок бібліотеку колишнього Полтавського товариства сільського господарства з 20 тис. галузевих видань. До нього приєднано допоміжні господарства: 1) колишній маєток Козельщанського монастиря; 2) садово-городня ферма; 3) Лутовинівський садок; 4) Чутівське господарство та ін. Рішенням Колегії НКО УСРР та РНК УСРР у 1926 р. відкрито два нові відділи: зоотехнічний та інтенсивних культур. Нового наповнення отримує співпраця з всесвітньовідомою установою – Полтавською дослідною станцією на чолі з професором В.І. Сазановим. Знову порушили питання про їх об'єднання заради створення Полтавського сільськогосподарського інституту.

Першим кроком стало відкриття єдиної в країні секції дослідної справи. Для неї звели вегетаційний будиночок, відкрили відповідні кабінети, обладнали музей машинознавства, заклали селекційне поле, колекційну ділянку та досвідно-навчальний город. Отже, почали готувати для всієї країни фахівців для спеціалізованих дослідних інституцій. У зв'язку з цим, виникла потреба у викладачах – професіоналах своєї справи. Особливої актуальності це питання набуло після прийняття рішення про відкриття кафедри агрикультурної роботи шляхом об'єднання «... агрикультурної частини Політехнікуму з відділом пристосування Полтав. Досвід. Станції» за розпорядженням НКО УСРР [2, с. 16].

Наступним кроком стало приєднання до Полтавського агрокооперативного технікуму ще й Ерастівського (Верхньодніпрянського) сільськогосподарського технікуму (училища). Починаючи з 31 лютого 1928 р. П.Ф. Тушкан почав працювати в Полтаві. Тим самим, безумовно, підсилив професорсько-викладацький склад закладу. Відповідно до § 3 розпорядження Укрпрофосвіти НКО УСРР від 25 лютого 1928 р. його затверджено на посаді в.о. професора II групи з дисциплін: загальне хліборобство (землеробство) і енциклопедія хліборобства з 1 березня 1928 р. [3, с. 9]. Уже 9 березня 1928 р. новим наказом Укрпрофосвіти у справі призначення та звільнення лектури вузів УСРР П.Ф. Тушкан (на підставі постанови № 29 Президії ДКМК від 5 березня 1928 р., попередньо погодженої інспектурою сільськогосподарської освіти) став повноцінним професором Полтавського агрокооперативного технікуму [4, с. 11]. Крім того, згідно з листом очільника Укрголовпроосвіти Радченка та завідувача навчрозподілом Яворського, П.Ф. Тушкан з 18 квітня 1928 р. призначений ще й «... зав. агровідділом...» закладу, а професор Є.Л. Рекало – «... зав. зоотехнічним відділом...» [5, с. 10], тобто деканами факультетів у сучасному розумінні. На цій посаді П.Ф. Тушкан перебував до 25 лютого 1932 р. На час його призначення в технікумі працювали: один професор I розряду, чотири – другого та ще 19 викладачів I розряду і 4 – другого [2, с. 17]. Разом з іншими педагогами вчений докладав всіх зусиль для того, щоб навчальний заклад не лише обслуговував потреби сільськогосподарської кооперації «... у справі підготовки агрономів-кооператорів та агрономів-колективізаторів...», а став повноцінним Полтавським сільськогосподарським інститутом з відповідною підготовкою фахівців [6, с. 375]. За активної участі П.Ф. Тушкана закладено селекційне поле – перше серед вищих аграрних навчальних закладів УСРР. Разом із В.І. Сазановим в установі створили студентський науковий гурток, при якому діяли секції: дослідного рільництва, економіко-агрономічна та інтенсивних культур [7, с. 124]. Серед найбільш організаційних здобутків цього періоду творчості П.Ф. Тушкана слід вважати участь у створенні у вересні 1928 р. кафедри землеробства (тепер – кафедра землеробства та агрохімії ім. В.І. Сазанова Полтавської державної аграрної академії), яку ще й очолював [7, с. 134]. Досить швидко очолювана ним кафедра стала однією з кращих у закладі. Він увійшов до складу Правління Полтавського сільськогосподарського політехнікуму (13 членів), що 9 жовтня 1929 р. на виконання рішення методичної комісії НКО УСРР від 4 та 8 жовтня 1929 р. та, головне, – відповідного відомчого наказу 26 вересня 1929 р., ухвалили реорганізацію закладу в Полтавський сільськогосподарський інститут [7, с. 18]. Відповідно до наказу № 40 від 12 грудня 1930 р. П.Ф. Тушкан працював вже в Полтавському інституті свинарства і продовжував очолювати в ньому кафедру кормодобування (призначення на цю посаду отримав ще 1 жовтня 1930 р.). Під час викладання студентам курсу лекцій «Погодні врожаї на Україні» П.Ф. Тушкан розпочинає вже системну підготовку свого, мабуть, найбільш фундаментального дослідження під умовною назвою «Погодні врожаї (головні посухи) на Україні», де вивчає дію посухи, зважаючи на загибель озимини в 1928 р. З цією метою, крім проведених пошуків у Полтавському обласному архіві, широко використав окремі положення з праці тепер уже академіка ВУАН Д.І. Яворницького «Історія запорозьких козаків» (починаючи з 1749 р.). Крім того, займається виданням «Словника української мови». За старанну роботу Правління інституту 7 листопада 1932 р. нагороджує П.Ф. Тушкана грамотою і присвоюється почесне звання «Ударник соціалістичного будівництва».

Вбачається, що перші сфабриковані політичні процеси проти культурно-просвітницької еліти надзвичайно хвилювали П.Ф. Тушкана. Та й як він згодом писав у зверненні до директора Полтавського сільськогосподарського інституту від 28 січня 1941 р.: заклад довелося залишити через відсутність достатньої для штатної одиниці кількості робочих годин. Спроби домовитися з керівником навчальної частини отримати погодинні заняття і викладати наїздами з Харкова не отримали підтримки. Запрошення,

зрештою, надійшло пізніше. Однак вчений не погодився, бо вже, як завжди, самовіддано працював на новому місці.

Уперше про результати досліджень під умовною назвою «Засухи та їх наслідки» П.Ф. Тушкан доповів 31 травня 1931 р. на засіданні Комісії перебудови агротехнічних основ сільського господарства ВУАН (нині – Національна академія наук України). Згодом, 8 липня 1931 р. на зібранні геодезичної комісії ВУАН, він зробив доповідь «До пізнання зв'язків врожаїв, погод та астрофізичних явищ (сонячних плям)». На обох зібраннях він вперше серед вчених світу виголосив своє відкриття, а саме: встановлення циклічності проявів посухи залежно від сонячного затемнення. Воно отримало позитивну оцінку фахової спільноти, незважаючи на те, що весь комплекс поглядів на явища посухи розглядався на той час виключно на вже стверджених класичних уявленнях про неї. Однак стійка тенденція зниження врожаїв в УСРР спонукала науковців, насамперед за вказівками влади, підійти до розв'язання проблеми фундаментально зі змінами не лише методу досліджень, а навіть проведення дотичних спостережень. Для цього були необхідні додаткові статистичні й експериментальні дані, які в Полтаві, з об'єктивних причин, отримати було не під силу. Не завадила б і кваліфікована консультативна допомога від провідних столичних фахівців. Існували й інші, навіть побутові проблеми сімейного характеру, що потребували від'їзду з Полтави до Харкова, пов'язані з подальшим творчим майбутнім як сина, так і сім'ї старшої доньки Єлизавети. У цей час якраз республіканська влада на тлі розгорнутого колгоспного будівництва потребувала фахівців його рівня. Тому, не випадково, наказом тепер уже Полтавського зоотехнічного інституту від 1 вересня 1933 р. П.Ф. Тушкана було звільнено від обов'язків лектора курсу «Агротехніка» та професора кафедри кормодобування. Тим самим, фактично завершився «полтавський» період творчості П.Ф. Тушкана. Є підстави вважати, що він був надзвичайно успішним у творчому плані і плідним на благо безперечної аграрної візитівки України – Полтавщини. Зокрема, полтавці з нагоди святкування 40-річчя Полтавської дослідної станції 29 травня 1925 р. аргументовано внесли його разом з академіками М.І. Вавиловим, І.В. Якушкіним, О.Н. Соколовським, професорами П.І. Широких, Т.В. Локтем та іншими до плеяди відомих тепер агрономів, що пройшли школу й науку Полтавського дослідного поля.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вергунов В. А. Від Погарського навчально-зразкового господарства до Гадяцької сільськогосподарської дослідної станції, або історія подарунку купця В.В. Бойка полтавській громаді (до 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства та 95-річчя Полтавської державної аграрної академії). Київ: ФОП Корзун Д.Ю., 2015. С. 24–25.
2. Чугай В. Полтавський сіл.-госп. Політехнікум // Записки Полтавського сільськогосподарського політехнікуму. 1927. Т. 1 С.16-17.
3. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 7833. Арк. 9.
4. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 7833. Арк. 11.
5. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 7833. Арк. 10.
6. Протокол засідання інспекторської наради, що відбулася при інспектурі сільськогосподарської освіти 2 грудня 1927 року // Записки Полтавського сільськогосподарського політехнікуму. 1927. Т. 1 С. 375.
7. Полтавська державна аграрна академія (1920–2015 рр.): історія та здобутки / В. І. Аранчій та ін. Полтава: ФОП Болотін А. В., 2015. С. 18, 124-134.

REFERENCES

1. Verhunov, V.A. (2015). *Vid Poharskoho navchalno-zrazkovoho hospodarstva do Hadiatskoi silskohospodarskoi doslidnoi stantsii, abo istoriia podarunku kuptsia V.V. Boika poltavskii hromadi (do 150-richchia Poltavskoho tovarystva silskoho hospodarstva ta 95-richchia Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii)* [From Pogarsky educational-exemplary farm

to Hadiach agricultural research station, or the history of the gift of merchant V.V. Boyka to the Poltava community (to the 150th anniversary of the Poltava Society of Agriculture and the 95th anniversary of the Poltava State Agrarian Academy)]. Kyiv. 24–25.

2. Chuhai, V. (1927). Poltavskyi sil.-hosp. Politehnikum [Poltava villages. polytechnic]. *Zapysky Poltavskoho silskohospodarskoho politekhnikumu* [Notes of the Poltava Agricultural Polytechnic]. 1. 16-17.

3. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 12. Spr. 7833. Ark. 9.

4. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 12. Spr. 7833. Ark. 11.

5. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 12. Spr. 7833. Ark. 10.

6. Protokol zasidannia inspektorskoï narady, shcho vidbulasia pry inspekturi silskohospodarskoï osvity 2 hrudnia 1927 roku [Minutes of the Meeting of the Inspection Meeting held at the Agricultural Education Inspectorate on December 2, 1927]. *Zapysky Poltavskoho silskohospodarskoho politekhnikumu* [Notes of the Poltava Agricultural Polytechnic]. (1927). 1. 375.

7. *Poltavska derzhavna ahrarna akademiia (1920–2015 rr.): istoriia ta здobutky* [Poltava State Agrarian Academy (1920-2015 gg.): history and achievements] / V. I. Aranchii ta in. Poltava. (2015). 18, 124-134.

Одержано 21.11.2018.

УДК 061.2:53/54]:378.4
«1872/1915» (091)

(477.54)

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2018-44-191-196>

Животівська Діана,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри загальної історії, правознавства і методик навчання
diana7454@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8113-6142>

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

Zhyvotivska Diana,

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of Department of General History, Methodology and Teaching Methods
diana7454@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8113-6142>

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЗИКО-ХІМІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1872-1915)

У статті висвітлено становлення та розвиток фізико-хімічного товариства при Харківському університеті, створеного в другій половині XIX ст., проаналізовано його наукову і громадсько-благодійну діяльність (1872-1915).

Методологічну основу дослідження становлять принципи об'єктивності, системності та історизму, які зумовлюють вивчення і узагальнення інформації на основі науково-критичного аналізу комплексу джерел та літератури.

Завдяки наполегливості видатного фізико-хіміка XIX – початку XX століття М. М. Бекетова, призначеного на посаду професора кафедри хімії Харківського університету, в 1864 році було організовано фізико-хімічний відділ. До М. М. Бекетова